

1989

SLAVICA SLOVACA

SEPARÁTNY VÝTLAČOK

Rozhlady

TIBOR KLANICZAY*

**Stredoveká a novoveká latinská literatúra
v kontexte národných literatúr**

V posledných stopäťdesiatich rokoch chápe literárna historiografia literatúry prevažne ako národné literatúry a o svetovej literatúre pojednáva ako o systéme národných literatúr. Vďaka porovnávacej literárnej histórii táto skutočnosť v súčasnosti už neznamená izolovaný výskum jednotlivých literatúr; je nesporné, že jednotlivé literatúry sa vzájomne ovplyvňujú, že rozličné medziliterárne procesy prenikajú do histórie národných literatúr a vplývajú na ňu.

Jednou z najkomplikovanejších otázok tohto okruhu problémov je otázka jazyka ako nositeľa literatúry. Literárna veda by nemala ťažkú úlohu, keby každá literatúra bola napísaná v jedinom jazyku, resp. keby každý jazyk bol základom iba jedinej literatúry. Žiaľ, nie je to tak: poznáme jazyky, v ktorých sa zrodilo a jestvuje ešte v i súčasnosti niekoľko literatúr; a sú literatúry, ktoré boli kedysi viacjazyčné, prípadne sú také ešte i dnes. Odhliadam od mimoriadne zložitej otázky starovekých literatúr; venujem pozornosť iba osobitne pregnantným prípadom stredoveku, resp., novoveku.

Prevažná časť stredovekej literatúry nebola napísaná v materinskom jazyku jednotlivých národov, ale vo svetových jazykoch prelínajúcich sa s určitými cirkevnými, resp. náboženskými ideológiami, ako latinčina, byzantská gréčtina, staroslovienčina, arabčina, alebo na Ďalekom východe čínština. Prirodzene, každý prípad je iný, nemožno ich zovšeobecňovať. Veď napr. latinčina nemala v stredoveku a v ranom novoveku svoj — takpovediac — materský národ, bola prítomná všade, kde sa rozšírilo kresťanstvo; ani jedna krajina si nemôže robiť nároky na to, že by bola rodiskom stredovekej latinskej literatúry a latinčina sa nestala jazykom národnej literatúry ani jediného národa. Naproti tomu literatúra v čínskom jazyku je vo svojich základoch i pôvodom produkt čínskeho ľudu a v súčasnosti predstavuje národnú literatúru veľkého národa. Avšak v minulosti, pred tisícročiami, čínska literatúra nebola totožná s literatúrou v čínskom jazyku: do jej histórie patria aj diela v iných jazykoch, pričom nekonečné

* MTA Irodalomtörténeti Intézet, Budapest

množstvo diel v čínskom jazyku netvorí časť čínskej, ale časť vietnamskej, japonskej, kórejskej a iných východoázijských literatúr.

Určitý — po formálnej stránke podobný, ale v skutočnosti dosť odlišný — fenomén súvisí v novoveku s kolonizačnou politikou jednotlivých európskych krajín. V prípade Portugalcov, Španielov, Angličanov, Francúzov a Holanďanov si už s národným písomníctvom a literatúrou disponujúce národy podmanili prevažnú väčšinu území vzdialených kontinentov. Počas kolonizácie uplatňovanej materskými krajinami, sa na dobývaných územiach usadzovalo značné množstvo týchto národov, ktoré si tam preniesli vlastnú národnú písomnosť a postupne aj literatúru. Na počiatku boli tieto koloniálne literatúry len akýmisi vetvami národných literatúr materskej krajiny, ale časom, v priebehu 18.—19. storočia rozvinuli vlastnú identitu a paralelne s vybojovaním nezávislosti od materskej krajiny nadobudli podobu samostatných, životaschopných národných literatúr — ale v jazyku materskej krajiny. Vďaka tomu jestvuje v súčasnosti v anglickom, španielskom, francúzskom, portugalskom jazyku viac-menej úplne samostatných literatúr, ako je americká literatúra v anglickom jazyku, quebecká vo francúzskom jazyku, mexická v španielskom jazyku, brazílska v portugalskom jazyku atď. Zatiaľ čo v stredoveku sa stávali nositeľmi literatúry rozličných národov a krajín od používania živého jazyka oddelené a prevažne len písomne žijúce jazyky istej užšej cirkevnej alebo svetskej elity, v novoveku najväčšie moderné živé jazyky prestali byť základmi jedinej literatúry a anulovali platnosť princípu jedného jazyka, jazyka jedného národa, ktorý charakterizoval národných mysliteľov 19. storočia.

Situáciu ešte väčšmi komplikuje, že kým v jednotlivých krajinách, ako napr. v Spojených štátoch, Kanade, Austrálii atď. tvorili európski prisťahovalci už v 19. storočí prevažnú časť obyvateľstva, inde, napr. v krajinách Latinskej Ameriky prisťahovanie sa množstva kolonizátorov nevyvolalo také katastrofálne oslabenie etnickej kontinuity pôvodného obyvateľstva ako v prípade severoamerických Indiánov. Naopak, v mnohých prípadoch v dôsledku asimilácie pôvodné obyvateľstvo postupne splynulo s dobyvateľmi, prevzalo ich jazyk a aj svoju literatúru začalo pestovať v tomto jazyku. V takýchto prípadoch je vzdialenosť od literatúry materskej krajiny ešte výraznejšia, veď v tom istom jazyku je vyjadrený celkom odlišný národný charakter. Ešte dôležitejší je prípad afrických národov, kde písomná kultúra vznikla takisto v jazyku kolonizátorov, ale bez toho, že by si pôvodné obyvateľstvo bolo osvojilo hovorený jazyk cudzincov. Európski prisťahovalci a vzdelanci z radu miestneho obyvateľstva spoločne rozvinuli najmä v 20. storočí významnú literárnu činnosť v portugalskom, anglickom a francúzskom jazyku. Svedčí o tom veľkolepá syntéza, 1300 stranové dielo, ktoré zredigoval Albert Gérard a ktoré vyšlo nedávno v edícii AILC pod názvom **European language Writing in Sub-Saharan Africa**. Vychádza z neho najavo i to, že v jednotlivých afrických štátoch, najmä v období po

oslobodení sa od kolonizácie, vzniká úsilie o pozdvihnutie miestnych jazykov na úroveň spisovného jazyka, i tendencie rozvinúť africké literatúry v materinskom jazyku. Autori pišúci v európskych a afrických jazykoch, ktorí predstavujú neraz tie isté osoby, sa usilujú o vyjadrenie Senghorom definovanej *négritude*, asi tak, ako sa o to usilovali pred stáročiami spisovatelia stredoeurópskych národov, ktorí po latinsky a v materinskom jazyku vyjadrovali požiadavky tej istej národne sa formujúcej spoločnosti.

Ak svoju pozornosť sústredíme na strednú Európu, na literárnu viacjazyčnosť, resp. na prítomnosť toho istého jazyka v rozličných literatúrach, nachádzame mimoriadne širokú oblasť. Stačí poukázať na štvorjazyčnú švajčiarsku literatúru, alebo na nemecký jazyk, ktorý je v súčasnosti jazykom niekoľkých samostatných literatúr. Nesmieme však zabúdať, že najrozličnejšie príčiny často viedli spisovateľov v tejto oblasti k tomu, aby svoje diela písali v cudzom jazyku; nielen v latinčine pokladanej za akúsi *lingua franca*, ale aj v živých jazykoch. Uvedme maďarské príklady: František Rákóczi II. napísal svoje *Pamäti vo francúzštine* a v tomto jazyku tvoril poéziu v 18. storočí aj János Fekete. Maďarskí spisovatelia často písali po nemecky, napr. revolučný básnik János Batsányi alebo István Széchenyi. Ale môžeme spomenúť aj Maura Orbiniho z Dubrovníka, ktorý svoju knihu *Il regno degli Slavi* — o slávnej minulosti Slovanov — napísal na začiatku 17. storočia v taliančine. Podobné príklady by sme mohli uviesť aj z českej a slovenskej literatúry.

Do tohto všeobecne načrtnutého rámca by som chcel zahrnúť úvahy o mieste a funkcii latinskej literatúry v Uhorsku, resp. podrobnejšie v maďarsko-slovenských reláciách.

Čo sa týka národnej príslušnosti stredovekej, neskôr humanistickej latinskej literatúry, moderná literárna veda rozvinutá na národnej báze zaujímala takmer v každej krajine dlhý čas neurčitý postoj. Je nepochybné, že táto literatúra mala určitý nadnárodný kozmopolitický charakter. Stredovekí cirkevní spisovatelia, autori hymien písali prevažne nie pre jedinú krajinu, jeden národ, ale chceli slúžiť záujmom svojej cirkvi a usadzovali sa — bezohľadu na svoj pôvod — tam, kam ich zavolali alebo poslali. Vzťahuje sa to na značnú časť humanistov 15. a sčasti ešte aj 16. storočia; boli to najmä Taliani, ktorí sa ochotne dávali do služieb hociktorého panovníka alebo univerzity a usilovali sa im verne slúžiť a reprezentovať ich záujmy. Erasmus je rodák dnešného Holandska, ale dal by sa vtesnať do holandského národného rámca? Pritom má stredoveká latinská literatúra istú veľmi významnú časť, ktorá vznikla vyslovene pre určitú krajinu alebo dynastiu a aj napriek svojej univerzálnej latinčine je jej miestna, vo feudálnom zmysle chápaná „národná“ väzba evidentná. Také sú národné, o miestnych svätých zložené legendy, hymny na ich počesť, oficiá, ale ešte väčšmi rozličné kroniky, ktoré hlásali záujmy a hľadiská niektorého štátu či panovníka, bez ohľadu na požiadavku historickej objektivity.

Ale ešte aj značnú časť náboženských, teologických prác sústredených apriori na celé kresťanstvo charakterizovali črty tej krajiny, odkiaľ pochádzala, kde vznikla. Dobrým príkladom je ani nie maďarský, ale z Benátok pochádzajúci Svätý Gellért, jeden z apoštolov Uhorska, ktorý tu na začiatku rokov 1040 napísal svoje hlavné teologické dielo **Deliberatio supra hymnum trium puerorum**, t. j. prácu, ktorá mohla vzniknúť v hociktorej krajine západného kresťanstva a ktorá sa rovnako prihovára všetkým čitateľom-teológom doby, bez ohľadu na jeho národnú príslušnosť. Kniha napriek tomu nie je pozbavená problémov súvisiacich s udomácnením kresťanstva v Uhorsku; aj nechtiac sú v nej prítomné alúzie, resp. postoje, ktoré poukazujú na chaotické časy po smrti Svätého Štefana. Pri skúmaní teologických spisov Jána Husa, resp. jeho predchodcov, súčasníkov a nasledovníkov vidíme, že tieto sa zaoberajú univerzálnymi otázkami kresťanstva, že vyrastajú z českej skutočnosti a neoddeliteľne súvisia s českou národnou históriou. Alebo keď si všimneme vynikajúcich teoretikov práva zo začiatku 15. storočia — najmä Stanislava zo Skalbmierza — ktorí v oblasti medzinárodného práva rozvinuli priekopnícky moderné názory, nie je ťažké uhádnuť, že v pozadí stojí až príliš aktuálny poľský problém vzťahu k nemeckému rytierskemu stavu. Z toho všetkého môžeme usúdiť, že prevažná väčšina produktov stredovekej latinskej literatúry — tej, ktorá sa najviac pokladala za univerzálnu — je nesporne súčasťou literárneho dedičstva niektorej krajiny. Na rozdiel od praxe minulého storočia, keď diela v národnom jazyku považovali za podradné a pristupovali k nim s určitým ostychom, dnes je to už všeobecne uznávaná skutočnosť. V súčasnosti už nikto nepochybuje, že do literárneho dedičstva nepatrí len to, čo bolo napísané v národnom jazyku.

Situácia Uhorska je z tohto hľadiska celkom špecifická, keďže krajina bola od samého počiatku vlasťou niekoľkých národov. Stredoveká latinská literatúra nebola v Uhorsku súčasťou kultúry jedného národa či etnika, nebola dokonca ani súčasťou literatúry štátotvorných Maďarov — patrila univerzálnemu multinationálnemu štátu. Pred vznikom buržoázných národov formovali stavovské, politické, štátne a cirkevné činitele spoločnosť silnejšie ako etnické a jazykové danosti. Keďže Uhorsko bolo dlhodobým politickým útvarom, v období feudalizmu sa aj napriek viacjazyčnosti krajiny utvorila určitá uhorská spoločnosť. Štátna, politická a stavovská štruktúra krajiny zjednotila rozličné národy, ktorých spisovatelia, bezohľadu na to, či boli Maďari alebo Nemaďari, netvorili v národných, ale v štátnych, resp. stavovských alebo cirkevných intenciách, ktoré determinovali aj ich myslenie. V dôsledku toho vznikla literatúra v latinskom jazyku, ktorá je spoločným produktom, predkom, kultúrnym dedičstvom národov žijúcich v Uhorsku, neskorších národných literatúr rodiacich sa na území niekdajšieho štátu.

Vďaka latinčine mala táto „uhorská“ literatúra nielen jednotný jazyk, ale spisovatelia rozličných národností predstavovali to isté štátne, stavovské, uhor-

ska (hungarus) vedomie. Pritom do rámca uhorskej literatúry sa nezačlenili len tu žijúce národy, ale aj niektorí nemeckí, talianski atď. spisovatelia, ktorí sa sem prisťahovali z cudzích krajín. V priebehu stredoveku nenachádzame z „národného“ hľadiska ani najmenší rozdiel medzi chápaním kronikára maďarského pôvodu, nemeckého pisateľa legiend v službách arpádovských kráľov, niektorého z chorvátskych humanistov Hunyadiovcov alebo ktoréhokoľvek z talianskych historikov kráľa Mateja. Ani jeden z nich totiž nepredstavuje národné úsilie; všetci sú v službách feudálneho štátu, resp. dynastie a ich diela vyjadrujú adekvátny štátny patriotizmus.

Situácia a „národná“ príslušnosť latinskej literatúry sa v 15.—18. storočí do určitej miery modifikovala a skomplikovala tým, že u Maďarov, podobne ako aj u Slovákov, Chorvátov a Rumunov, započal — v rozličnom čase a rozličnou intenzitou — proces národného uvedomenia. Po tureckej expanzii a neskôr po vyhnaní Turkov sa v dôsledku zaľudnenia spustošených území stal etnický obraz krajiny ešte pestrejší ako predtým. Pravda, už aj vtedy jestvovali územia, stolice s prevahou Maďarov, Slovákov či Rumunov, ale v skutočnosti bolo zloženie obyvateľstva viac-menej všade zmiešané. Medzi Dunajom a Tisou bolo počť slovenskú reč práve tak, ako maďarčinu na Spiši alebo v Šariši a nemčinu po celej krajine. O rumunskom, srbskom a ukrajinskom obyvateľstve sa nezmieňujem, lebo ich cirkevná organizácia bola pravoslávna a tak v dôsledku neúčasti na tvorbe latinskej literárnej tradície sa rozvíjania neskorej latinskej literatúry nezúčastnilo.

Tým väčšmi sa tejto literatúre venovali Maďari a Slováci, v menšej miere aj uhorskí Nemci. Latinčina v tom čase už nie je jediným, ba ani nie vždy hlavným prostriedkom literárnej komunikácie; žije v symbióze s literárnym procesom v národnom jazyku. Súčasne v mnohých prípadoch môžeme hovoriť aj o určitej symbióze literatúr v národných jazykoch. V kancionáloch zo 17.—18. storočia často nachádzame vedľa seba maďarské, slovenské, nemecké a latinské piesne. Maďarskí básnici, ako Bálint Balassi, János Rimay, Gáspár Madách a ďalší dobre ovládali slovenský jazyk a aj medzi slovenskými literátmi sa rozšírila znalosť maďarčiny. Pod názvom *Canthus Catholici* pripravil Slovák Benedikt Szólósy do tlače maďarské a slovenské cirkevné piesne; maďarský šľachtic Péter Beniczky napísal časť svojich básní aj po maďarsky, aj po slovensky. Takto sa popri latinčine stala znalosť tzv. troch hlavných domácich jazykov, maďarčiny, slovenčiny a nemčiny nielen častým ale aj želaným cieľom — najmä v 18. storočí. Matej Bel v úvodnom slove svojej nemeckej gramatiky roku 1718 napísal: „Pertinet illud ad gentis Hungaricae decus, quod ea linguis pluribus, tamquam vernaculis, uti consuevit. Praeter Hungaricam enim et Latinam, quae hic vulgo etiam, familiaris est; Slavicam, et in primis Germanicam, antiquis iam temporibus, civitate donavit.“ („Slúži ku cti uhorského národa, že ako materči-

nu používa niekoľko jazykov. Okrem maďarského a latinského, ktoré sú tu bežné, získali slovenčina a nemčina domovské právo už v dávnych časoch.“)

Za takýchto okolností má latinčina mimoriadne významnú a zaujímavú úlohu v procese, ktorý spájal v tom čase literatúru národov žijúcich síce v spoločnom politicko-štátnom útvare, ale rozvíjajúcich sa už individuálnou cestou. V porovnaní so stredovekom je tu taký rozdiel, že v neskoršej latinskej literatúre sa popri pretrvávajúcom uhorskom štátnom patriotizme otvorene prejavujú už aj slovenské, aj maďarské národné tendencie. Je zaujímavé, že v 17. storočí väčšmi demonštrujú túto skutočnosť slovenské príklady, keďže u Maďarov sa v tomto storočí latinčina v literatúre prechodne dosť potláčala, a spisovatelia formulovali národné aspirácie najmä s protinemeckým zameraním v maďarskom jazyku. U Slovákov sa však v polovici 17. storočia začína hlásať dávna sláva Slovanov po latinsky, ako o tom svedčia diela českého exulanta Jakuba Jakobeá alebo Daniela Sinapia-Horčíčku. Z maďarskej strany dochádzalo k veľkolepým návratom do minulosti v latinskom jazyku v prvej polovici 18. storočia. Svedčia o tom najmä eposy trnavských a košických jezuitov. Vo všeobecnosti však latinskú literatúru ešte necharakterizovali tieto pohľady do minulosti. David Czvittinger pochádzajúci z banskoštiavnickej nemeckej rodiny napísal prvé literárne dejiny mnohonárodnostného Uhorska bez akejkoľvek etnickej predpojatosti. Najvýstižnejším príkladom je však osobnosť veľkého uhorského vedca 18. storočia, Mateja Bela, ktorý v rovnakej miere a vo vzájomnom súlade skúma jazyk, minulosť každého „domáceho“ národa, pričom so všetkými bol vnútorne spätý a vždy sa usiloval o prísnu vedeckú objektivitu.

Medziliterárne procesy môžu byť mnohoraké a mnohovrstevné. Jeden z nich predstavuje taký druh literárneho vývinu, pohybu, keď reprezentanti dvoch literatúr pôsobia paralelne v rámci toho istého politického útvaru a väčšinou poznajú aj jazyk druhého. Zaujímavosť a význam tohto druhu historického procesu je ešte výraznejší, keď jestvuje navyše aj tretí neutrálny jazyk, ktorý pokladajú obe literatúry za svoj a v ktorom obe vyjadria aj spoločné aspirácie, ale zároveň už aj vlastné národné ciele. Takýto komplexný literárny jav možno skúmať len veľmi obozretne a objektívne, bez najmenej jednostrannosti. Len takto môžu obe literatúry pravdivo načrtnúť vývin vlastnej literatúry. V záujme pravdivosti musia objasniť genézu národnej literatúry a adekvátne zhodnotiť tie jej stupne, ktoré vedú k rozvinutej modernej literatúre; súčasne však musia chápať a vážiť si ako spoločné dedičstvo všetko to, čo je nedeliteľné. Dobrým príkladom je latinská literatúra v Uhorsku; je žiadúce, aby jej výskum pri vzájomnej pomoci a poučení sa zo vzájomných výsledkov uskutočňovali literárni historici krajín tejto oblasti, a čo sa týka 17.—18. storočia, aby ju uskutočňovali najviac zainteresovaní slovenskí a maďarskí vedci.

Preložila Katarína Králová